

Мовний редактор щоденника О. О. Несвіцького «Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр.» (1995), редактор книжки П. Ротача «Від Удаю до Орелі: сторінки полтавської Шевченкіани» (2000), зб. оповідань, новел і віршів Н. Фесенко «За сонце правди» (1999; вид. 2-ге, доп. – 2000), зб. «Я зробив, що міг...: листи проф. П. Митропана з Югославії до П. Ротача в Полтаву (1965–1988 рр.)» (2000). Брала участь як коректор у виданні книжок П. Ротача: «Від Яготина до Полтави. Тарас Шевченко і Полтавщина» (кн. друга, 2002), зб. «Гавриленко М. І. (1889–1971): матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога, краєзнавця і педагога» (2004), «Священні місця Полтавщини: дві літературні поїздки» та «Поет із роду Боровиків: матеріали до біографії поета і байкаря Л. І. Боровиковського» (обид. – 2003), поет. збірок «Дух мінущини» (1999), «Струн поетичних дивні звуки» (2001, усі – Полтава).

Авторка проекту й активний учасник видання повістей О. Ізарського «Віктор і Ляля» (2010) та «Ранок» (2-ге вид., 2012, обид. – Полтава). Разом із давнім другом О. Ізарського, колишнім полтавцем В. Рингом (США), забезпечила збереження архіву письменника після його смерті. Отримані від В. Ринга рукописи передала в Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в Києві, частину рукописів і документи – в Державний архів Полтавської обл., книжки – в Полтавську обл. універсальну наук. бібліотеку ім. І. П. Котляревського

та бібліотеку Полтавського краєзнавчого музею ім. В. Кричевського.

Похована на центральній частині старого Полтавського міського кладовища (на вул. Боженка), поруч могили чоловіка.

**Літ.:** Киселев Г. Загадка «Энеиды». *Киселев Г. Разыскивается классик...* Минск, 1989. С. 16; Дениско Т. «Виховати дитину українцем – це виховати доброго громадянина». *Молодь України*. 2001. № 130 (18230). 25 жовт. С. 2; Зобенко О. Золота осінь Котляревського. *Кримська світлиця*. 2003. № 46. 14 листоп. С. 13; Ротач П. Ювілейна посвята: до історії музею І. П. Котляревського. *Ротач П. Поклик через століття: І. П. Котляревський і Полтава : зб. статей і досліджень*. Полтава, 2003. С. 190–193; Бесєдіна Н. Музейні заклади Полтавщини у другій половині 1950-х – у 1980-х роках: основні напрями науково-дослідницької діяльності. *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 114, 115; Ротач П. Ротач Алла Олександрівна. *Ротач П. Полтавська Шевченкіана : у 2 кн. Кн. 2 : Л–Я*. С. 294; Пустовіт Т. П., Ротач О. П., Степаненко М. І. Ротач Алла Олександрівна. *Полтавіка. Полтавська енциклопедія : у 12 т. Т. 12 : Релігія і церква*. С. 256 (обид. – Полтава, 2009); Черпакова Л. Надії, згадки, радощі й болі...: [Інтерв'ю з А. Ротач]. *Полтавський вісник*. 2010. № 37 (1104). 10 вер. С. 10; Корнева В. І в печалі, і в радості зі своїм народом. *Зоря Полтавщини*. 2011. №№ 131–132 (21808–21809). 23 серп. С. 4. (Подвижники незалежності); Анненкова А. Високий дух, вмережаний у слово. *Ізарський О. Ранок*. 2012. С. 7–8; Степаненко М. І. Ротач Алла Олександрівна. *Степаненко М. І. Літературознавча Полтавщина : довідник*. 2015. С. 231–233 (дві останні – Полтава).

## Ганна Радько

# «БУДУ ДУХОМ ТВОЇМ, МОЯ ЛЮБА ВІТЧИЗНО...»: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПЕТРА РОТАЧА (до 95-річчя від дня народження письменника)

**Ш**ирокій громадськості Петро Петрович Ротач відомий передовсім як літературознавець, краєзнавець, енциклопедист, автор короткого біобібліографічного довідника «Розвіяні по чужині: полтавці на еміграції», літературного календаря «Колоски з літературної ниви», подвижницької праці, спроби обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії (у двох книгах) «Полтавської Шевченкіани», у якій подаються відомості про перебування Т. Г. Шевченка в Полтавській губернії в 1843–1844, 1845–1846 та 1859 роках. Підготовлений до друку вже його сином О. П. Ротачем унікальний довідник «Полтавщина літературна» (у трьох томах), перша книга із цього трикнижжя вже побачила світ. Діапазон зацікавлень Петра Петровича був настільки широкий, що він почувався своїм серед

істориків, краєзнавців, музеєзнавців, архівістів. Словом, як сказав Тарас Пустовіт, він «справжній інтелектуал та енциклопедист».

Його життя «було типовим життям полтавського українського інтелігента: не завдяки, а всупереч, не в шані, а під постійною загрозою втрати роботи, волі, а то й життя; не в дружньому колі веселих, розкутих, богемних парнасців, а вічним Петром Самотнім, який, проте, уперто запалоє свою свічку на вікні» [1, с. 4], – написала в передмові до книги Юрія Антиповича «Петро Ротач: “Я впень був нищений не раз, та скрес з любові до України”» заслужена журналістка України Ганна Дениско.

24 січня 2020 року П. П. Ротачеві виповнилося б 95. Але вже майже 14 років його немає з нами. 13 червня 2017 року, у 10 роковини відходу за «вічну



межу» видатного культурника, у Полтавському краєзнавчому музеї імені В. Кричевського відбувся вечір його пам'яті «Не прощаюся з тобою, моя Україно...». Співорганізатором, автором сценарію та однією з ведучих була авторка цієї статті. Представники громадськості міста, інтелігенція, друзі родини Ротачів пом'янули непересічного полтавця. Більшість присутніх знали особисто Петра Петровича, працювали разом із ним, слухали його лекції.

І цю статтю хочу зробити внеском на пошанування надзвичайно працюючої людини, відданого сина України Петра Ротача – науковця-літературознавця, краєзнавця, шевченкознавця, письменника, члена Національної спілки письменників України, члена Всеукраїнської спілки краєзнавців, лауреата Полтавської обласної літературно-мистецької премії імені Панаса Мирного, Всеукраїнської премії імені П. Чубинського в галузі фольклору та етнографії.

Об'єкт наших розміркувань – художня творчість письменника, здебільшого його лірика, хоч проза П. Ротача є ще менш вивченою, за неї в радянський період його карали, брали під нагляд, не друкували. Таку ситуацію спричинила публікація в празькому журналі «Пробоем» (1943) повісті «Дитинство Сергійка, або Пригоди голодного хлопчика». Це сталося в період невільничої юності П. Ротача під час Другої світової війни в саксонському місті Плауен. Страшна своєю оголеністю правди і трагічністю оповідь стане згодом «речдоком» проти нього, розцінена як злочин проти радянської системи. 2000 року цю повість Петро Петрович надрукував у книзі «Опанасова кобза» [5].

Отож писати почав Петро Ротач у 1940-х роках – вірші та прозу, а вже значно пізніше – краєзнавчі й літературознавчі розвідки. Рання лірика П. Ротача вперше побачила світ також у журналі «Пробоем» (1943). Автор тоді мав 18 років, перебував на примусовій роботі у Плауені (1942–1945). У цей період П. Ротач познайомився з багатьма однолітками і старшими за себе українцями, яких доля закинула (чи вони самі обрали шлях) на Захід. Не розірве з ними зв'язку наш земляк і в радянську добу, хоч це було «небажано»; писатиме їхні життєписи («Розвіяні по чужині»). Сьогодні опублікована частина епістолярію письменника.

Про лірику П. Ротача періоду війни опублікував статтю в обласній газеті «Зоря Полтавщини» (9.06.2017) краєзнавець, кандидат філологічних наук Володимир Подрига. Ця поезія дуже лірична й елегантна, фольклорно-романтична. «І хоча критики можуть знайти у ній незначні вади, – пише дослідник, – усе ж вона свідчить про становлення своєрідного художнього мислення молодого автора» [2]. Наведу тут окремі вірші з публікації, які звучали й на вечорі пам'яті (окремі з них опубліковані за першодруком).

## ПІСНЯ

«Ой не сердься, дівчинонько,  
Не вийду раненько,  
Не пускає мене мати,  
Каже – молоденький.

Чим же винне бідне серце,  
Полюбило рано?  
Гей, хоч сердься, хоч не сердься,  
Марно, марно, мамо!

Не покину я дівчини  
З чорними очима.  
Буду жити і любити,  
Поки не загину...»

Грима мати, грима ненька  
На Івана-сина.  
Похилився козаченько  
Явором на тину:

«Годі лаять мене, мамо,  
Та пускай гуляти  
До тієї дівчиноньки,  
Що в садочку хата.

Ой як вийду я до неї –  
Серце стрепенеться.  
Вона ж любо мені гляне,  
Сонцем усміхнеться!..»

\* \* \*

Ніч пливе голуба над рікою,  
Край містка осоки сумні...  
Не журися, дівчино, за мною,  
Давши клятву на вірність мені!

Жаль тривою бився у груди,  
Розривалося серце сумне.  
Чи тебе ще я бачити буду  
І чи ти ще зустрінеш мене?!  
.....

Весни, весни, як згублені мрії,  
Вам до нас уже ні, не вертатъ!  
Сиротами край греблі сумної  
Осоки схилившись стоять.

## ВЕСНЯНІ ПОЕЗІЇ

### IV

Хитаються сосни верхами,  
Ліс тихо і мрійно шумить...



Чогось мені хочеться з вами  
 По щирому знов говорить.  
 Скажіть мені, сосни зелені,  
 Що шепчуть вам вітри буйні?  
 Чого ж ви глузуєте з мене,  
 Як падають сльози сумні?  
 Признайтесь, скажіть! Небагато  
 В цій загадці хочу відкрити,  
 Я знаю, що є в мене Мати.  
 Чого ж моя Мати мовчить?!  
 Чи мо' вже на світі немає  
 І з нею не стрітись мені?  
 В пустелі нерідного краю  
 Погасну в нерівній борні?!  
 І пісня, не вилита з серця,  
 Не буде ніколи звучать!..  
 Чом словом одним не озвешся?  
 О, Мамо, доволі мовчать!..  
 Немає одвіту до мене...  
 Ліс тихо, безжурно шумить,  
 Хитаються сосни зелені...  
 А серце болить та болить!

А ось поезія, написана вже 1990 року: *«Ще в теплі квітують розжі, / А кручені паничі / Гріються на огорожі, / Щоб не змерзнуть уночі («Серпневої ночі»)»* [4, с. 37]. Ми відчуваємо, що поезія П. Ротача, як рання, так і пізня, – лірична, для неї характерний народнопісенний лад, елегантність. Тому не випадково одна з ліричних поезій, а саме «У милій Полтаві» стала піснею. Покладена на музику Михайлом Фісунном, вона ввійшла до репертуарного збірника «Назустріч фестивалю» (1956) і часто звучала в радіоєфірі. Зберігся аудіозапис цієї пісні у виконанні тріо бандуристок.

Приваблювала Петра Петровича й суголосна його почуттям «чужа» лірика: доволі цікавими є його переклади з І. Буніна, С. Єсеніна, М. Пришвіна, О. Пушкіна, І. Тургенева, Є. Баратинського, А. Фета, К. Бельмонта, О. Боровиковського, О. Берггольц, М. Рубцова, Н. Брауна, В. Солоухіна, Є. Долматовського, Ф. Сологуба, П. Верлена [8]. Хоч це тема окремої розмови, але хочу звернути увагу на два російські романи в перекладах полтавця. Це «Не жалею, не зову, не плачу» С. Єсеніна; у П. Ротача – «Не шкодую, сліз нема на віях», опублікований у збірці «Настрої» (2007):

Не шкодую, сліз нема на віях.  
 Зникне все, мов яблуневий цвіт.  
 Зів'ядання золотом обвіяний,  
 Я не повернусь до юних літ.

Серцю, вже тобі не освітиться  
 Сявном щасливих почувань.

І краї березового ситцю  
 Вже мене не зваблять до блукань.

Дух мандрівчий! Вже і ти в осмуті,  
 І вуста не для палких речей.  
 О моя загублена розкутість,  
 Повинь почуттів і блиск очей.

Я тепер скупіший на бажання.  
 Чи не сном життя моє було?  
 Ніби я промчав уранці рано  
 На коні – і слід мій замело.

Всім, усім в житті одні відліки.  
 Тихо мідь із кленів шелестить...  
 Хай благословляються вовіки  
 Цвіт життя і зів'ядання мить [4, с. 48].

Цей переклад, як і наступний – романсу М. Матусовського з кінофільму «Дні Турбіних» (опублікований у збірці «Струн поетичних дивні звуки» (2001)), мені видається геніальним. Наведу й другий текст повністю:

## БІЛА АКАЦІЯ

Від солов'їної пісні п'яніли ми.  
 Не віщувало життя нам біду:  
 Грона пахучі акації білої  
 Нас чарували всю нічку в саду.

Старість під ноги туманами стелиться.  
 Де аромат квітувань весняних?  
 Лише зима та завії-метелиці  
 Журно нагадують знову про них.

Сад був умитий травневими зливами,  
 Верби купались в ярах у воді...  
 Боже, якими були ми щасливими!  
 Як хвилювали чуття молоді!

В час, коли буря дерева гне силою.  
 Серце від жалю ледь стримую я:  
 Грона пахучі акації білої  
 Не зацвітуть вже, як юність моя [8, с. 40].

Переклад присвячений дружині Аллі Олександрівні Ротач, якій цьогоріч виповнилося б 90!.. Алла Олександрівна й Петро Петрович зустрілися ще в студентські роки, навчаючись у Полтавському педагогічному інституті на історико-філологічному факультеті. Проїшли разом пліч-о-пліч 55 літ, 40 із яких родина перебувала під постійним наглядом КДБ (див. [1] та фільм Інни Снарської (Дідик) «Земляки. Петро Ротач» (ОПТРК «Лтава», 2016)). На початку



**Подружжя Ротачів на ювілейному вечорі з нагоди 75-річчя Петра Петровича в Полтавській обласній філармонії.**  
Фото, Полтава, 2000 р.

1970-х років Аллу Олександрівну (тоді старшого наукового співробітника й виконувачку обов'язків завідувача Полтавського літературного музею І. П. Котляревського) викликали в обком партії, хоч вона була безпартійна, та наголосили, щоб і не мріяла про друк автореферату, не те що про захист дисертації. 1968 року вона закінчила аспірантуру Одеського державного університету імені І. І. Мечникова й готувала дисертацію до захисту. Попри всі «утиски» Алла Олександрівна залишилася вірною своєму чоловікові, усякчас була його однодумцем. Про перипетії їхнього складного життя жінка розповіла в статті «Гіркі і світлі тридцять літ і три роки», яку свого часу опублікував альманах «Рідний край» (2012, № 1 (26), с. 164–182).

Петро Петрович цінував дружину, був дуже уважний до неї. Часто приносив польові квіти додому, улюблені лілеї, присвячував коханій вірші, зокрема «У Біликах», «Дружині». Друзі родини були свідками теплих і ніжних стосунків подружжя.

Одним із провідних образів поета є слово й поетар Тараса Шевченка. Поезія Кобзаря заповонила душу Петра Петровича ще в роки дитинства в батьківській хаті на хуторі Калениківщина поблизу села Слобідка-Новицька на Роменщині Полтавського повіту (нині – Талалаївський район Чернігівської області). Увесь цей край просяк духом генія України. Правдою і красою його слова зачарувавшись, проніс Петро Петрович свою любов до митця через усе нелегке життя. Беріг і нам заповідав Шевченка!.. Тема «Петро Ротач і Тарас Шевченко» є магістральною для досліджень творчості й життя нашого земляка. Шевченкіана Петра Петровича – це 25 років роботи. Зі слабким зором (праве око зовсім не бачило, а ліве ледь-ледь) він продовжував працювати над Шевченкіаною, яка побачила світ 2005 року (першого тому дочекався!).

Він мріяв, вірив у наближення «української України» і подвижницьки працював: був із тих, хто працю для свого народу ставить над усе.

## БАТЬКІВ ЗАПОВІТ

Не оглядайсь, повчають, не дивись  
В те, що минуло, що було колись.  
Нам треба сил майбутнє осягти,  
А оглядаючись, відстанеш ти.

Иди вперед і про майбутнє мрій.  
Минуле – цвинтар, поле без надій,  
На ньому хліб не сіють і не жнуть...  
Які слова холодні, як печуть!

Працюючи для завтра, я люблю  
Віддатись споминам, не боячись жалю.  
Бо все, чим жив я, знав: воно мене,  
То досвід, що збагачує мене.

Це правда, що сліди стирає пил,  
Що день вчорашній – це ряди могил,  
Але минуле – це не чорна тінь,  
Що укриває пам'ять поколінь.

Звідтіл не лише спогади пливуть,  
Але й пісні, що дивне сяйво ллють,  
І гнів Шевченка, й заклики Франка –  
Безсмертне слово в вічність проника.

Я оглядаюсь, ідучи у світ  
Прекрасних мрій, і батьків заповіт –  
Не позабути предківські сліди,  
Як зможу, берегтиму від біди [3, с. 11–12].

Часто П. Ротач обирав епіграфом до своїх поезій рядки з творів Т. Шевченка: вірш «До малороса» – «У них своя мова, у нас своя...» (Т. Шевченко); вірш «Минуність» – «Все йде, все минає...» (Т. Шевченко) тощо.

Письменник належить до покоління, яке знало Україну ще не сплюндрованою більшовиками (таку її показав у романі «Старший боярин» Т. Осьмачка): із віковими традиціями, вірою, мовою:

Ще з карти нас москаль не стер.  
І добрі люди, і не в смітті  
Міста і села, як тепер  
.....  
Душа моя крізь сиві роки  
Летить туди й шукає суть...  
А вас, дітей століть жорстоких,  
Хіба ці втрати не печуть? [4, с. 23].

...На хуторі Калениківщина, між Прилукою та Ромном (як писав ці топоніми Петро Ротач), біля Панського лісу, що належав колись панам Новицьким, із кінця XIX ст. і до початку гірких, руїницьких 30-х років XX ст. жила вся родина його діда Федька (Федота Андрійовича). Було чотири сини... Скільки вони зазнали горя, розорені більшовицькими нелюдами. Ярлик «розкурку-

лені» й голод погнали родину батька Петра Петровича (той рано одружився, щоб утримувати господарство) з рідного краю на Донбас. Не прижилися. Повернулися 1934 р. в найняту хату в Сильченковому. Петрусь пас заготзернівські свині на станції, їв із їхніх казанів варені гарбузи, нечищену картоплю та пшеницю – хворів на дизентерію до 3-го класу. 1935 року пішов до Слобідської школи. Батько купив хату. Можливо, люди, які пережили голод, стали добрішими... Старший брат Іван таємно вступив на Донбасі в технікум. Сестра Людмила теж виїхала на Донбас... 1941 рік – війна. Україна під німецькою окупацією. Петра забрали на роботи в Німеччину...

Рано відірвавшись від рідного села, він назавжди зберіг любов і глибоку повагу до хліборобської праці, лісів, полів. Цей мотив наскрізний у творчості письменника, як і біль за втраченим. Найбільше мучило його, що зникають хати. Так опоетизував українську хату тільки Петро Ротач у віршах та Олександр Довженко в прозі:

Ні хуторів, ні білих хат нема.  
Пішли у вічність по шляхах тернистих.  
Блакитний смуток душу обійма.  
Буває, що й сльоза зірветься крадькома.  
Пішло із хатою щось лагідне і чисте.  
Щось дороге у небуття пішло  
Таке просте – віків святий набуток:  
У білім полотні, що куталось село,  
У споминах дідів, що серце зберегло,  
В піснях прадавніх, котрих вже не чути.  
Запанували цегла і бетон.  
Чуже, холодне, непривітне всюди  
Виходить з хашів і бере в полон.  
Встають палаци – сірість тисне груди.  
А біла хата відійшла, мов сон.  
Я знаю: хід історії спинить  
Ніхто не в силі, хоч би й став на герці.  
Та не зітреться в пам'яті століть  
Святковий образ хати, щоб манить  
І смутком обгортає українське серце! [4, с. 39].

Вітаїстичний дух поезії, любов до України, землі рідної, людей – теж стрижневий мотив лірики П. Ротача: «...знаю було що. Не знаю, що буде, / Та прославляю життя!» [4, с. 43]. Безкомпромісний і не гнучкий, і не «служака», а якщо й служить, твердить письменник, то: «Я не собі служу, а Богу / і Україні – щоб жила» [4, с. 14]; «Так, Україні нашій зле. / Вона ж єдина, що дає розраду, / Дарована не москалем, / а Богом у довічну нашу владу» [4, с. 34]. Відчувається, що духом ліричний герой поезії прагне дорости до Тараса Шевченка; близький йому і Василь Симоненко:

Все, що було найкраще, пережив.  
.....  
Як міг, служив народові – не їм,  
Був слову відданий, як сонце літу.  
Колючий терен на моїй путі,  
Гадючі жала – так, дивись, і вкусять...

Але є Ти у страдному житті,  
І доки є – змерзотніть не примусять!  
Я міг робити більше, ніж робив,  
І праця та була б не зайвиною.  
Я перед кимсь, можливо, й завинив,  
Та тільки, Нене, не перед Тобою.  
Хай мій ужинок скромний, замалий,  
Не зайвим ляже у Твою саквину.  
Я тим щасливий, син Твій рядовий,  
Що й я служу Тобі, доки не згину! [7, с. 16].

Петро Петрович із нами – у книгах, пам'яті нашій, ліриці, тихій і глибокій аж до прозорості, елегантній і народнописенній, вітаїстичній, що народилася з «ярого болу і крику душі, з попелу мрій і розтращених візій» (Г. Зленко), у якій «*свєє матері обличчя, мов образ на іконі*», «*світить тихою звіздою вікно старої хати*» і поетова чула душа «*сумує за дощем*».

В автоепітафії, яку П. П. Ротач написав 21 березня 1997 року, читаємо про сокровенне, про те, що він був з Україною до смертного кінця й залишається з нею сьогодні:

Не прощаюся з тобою, моя Україно,  
У непам'ять не йду, буду тут повсякчас:  
В твоїм Слові, і в білому цвіті калини,  
І у вірі твоїй, що залишив Тарас.

Буду шумом колосся на ниві дідизни,  
Буду хмаркою, дощиком, вітром в полях.  
Буду духом твоїм, моя люба Вітчизно,  
Буду з тими завжди, хто торує твій шлях!

Чесно йшов по життю, уникав високих слів, так жив, як жили його батько, діди, прадіди. Бо це заповідь Господня. Інше – гріх. «Я, трісочка цього народу / Без нарікання і ниття. / Молю у Бога: дай нам згоду / І українства відчуття» [4, с. 40]. Молимося і ми разом із поетом за Україну, за її Перемогу, за гідне майбутнє для українців!

### Література

1. Антипович Ю. Петро Ротач: «Я впевнений був нищений не раз, та скрес з любові до України». Полтава : Видавець Говоров С. В., 2013. 256 с.
2. Подрига В. «Крізь роки болю і надій...». Реалії життя у віршах Петра Ротача. *Зоря Полтавицини*. 2017. 9 черв.
3. Ротач П. Дух минувшини : [збірка поезій]. Полтава : Археологія, 1999. 48 с.
4. Ротач П. Настрої. Медитації. Вірші. Полтава : Верстка, 2007. 56 с.
5. Ротач П. Опанасова кобза : проза. Полтава : ПОІМЦ «Наукова зміна», 2000. 128 с.
6. Ротач П. П. «Рядки за рядками, літа за літами»: про те, що було дороге й незабутнє : [статті, дослідження, спогади]. Полтава : Верстка, 2005. 640 с.
7. Ротач П. П. Що збулось, що не збулося... : пізня лірика. Полтава : Верстка, 1998. 56 с.
8. Самотній П. Струн поетичних дивні звуки. Переклади з російської. Полтава : Верстка, 2001. 48 с.